

CZAROWNICE
CZAROWNICY
CZARY

CZAROWNICE
CZAROWNICY
CZARY OBRAZY KULTUROWE,
LITERACKIE, ARTYSTYCZNE

R E D A K C J A A D A M A N C Z Y K

WYDAWNICTWO NAUKOWE AKADEMII IGNATIANUM W KRAKOWIE

KRAKÓW 2020

© Akademia Ignatianum w Krakowie, 2020

Publikacja sfinansowana z subwencji Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
przeznaczonej na utrzymanie i rozwój potencjału dydaktycznego i badawczego
Akademii Ignatianum w Krakowie w 2020 roku

Recenzenci

Prof. dr hab. Kazimierz Banek
Dr hab. Małgorzata Sacha, prof. UJ

Redakcja

Anna Grochowska-Piróg

Projekt okładki i stron tytułowych
PHOTO DESIGN – Lesław Sławiński

Ilustracja na okładce

Aktorka Tilla Durieux jako czarodziejka Kirke
Autor: Franz von Stuck, ok. 1913 r.

Opracowanie typograficzne i łamanie
Dariusz Piskulak

ISBN 978-83-7614-484-9

Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 39 99 620
wydawnictwo@ignatianum.edu.pl
<http://wydawnictwo.ignatianum.edu.pl>

Dystrybucja:

Wydawnictwo WAM
Dział Handlowy
tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Księgarnia Wysyłkowa
tel. 12 62 93 260
www.wydawnictwowam.pl

Spis treści

Adam Anczyk, <i>Stregologia – w stronę perspektywy interdyscyplinarnej</i>	7
Magdalena Kowalska-Cichy, <i>Rodzina czarownicy. Z badań nad procesami o czary w Polsce</i>	19
Beata Stuchlik-Surowiak, „Gdzie chce, choroby nabawi/ Komu chce, zdrowie naprawi [...]”. Czarownica vel żona w ujęciu staropolskich „sowizdrzałów”	41
Karolina Maria Hess, <i>Czarownicy czy medycy? Polska teozofia a medycyna niekonwencjonalna na przełomie XIX i XX wieku</i>	55
Małgorzata A. Dulcka, <i>Czarownice z Wisły? Życie i twórczość kobiet z wiślańskiego środowiska ezoterycznego (1918–1939)</i>	71
Karolina M. Hess, <i>Czarownice, mistyczki, media. Kobiety w badaniach fenomenów hipnotycznych Juliana Ochorowicza</i>	91
Krzysztof Krzysztof, „Czarownica, ofiara, promocja” – studium przypadku obiektu estetycznego Włodyczkowej z Czeladzi z wykorzystaniem metody ATAQ (Attitude Towards Art Questionnaire)	105
Judyta Perczak, <i>Czarownica z kiosku: model czarownicy we współczesnej polskiej kobiecej prasie ezoterycznej</i>	121
Joanna Malita-Król, <i>Metafora „powrotu do domu” (homecoming) w narracjach polskich tradycyjnych wiccan</i>	141
Anna E. Górka, <i>Usłyszeć głos Ziemi. Ekofilozofia Henryka Skolimowskiego i „zielony paradygmat” w kulturze</i>	157
Sylwia Skuza, <i>Etymologiczne tropy wyrazów czarownica i wiedźma w językach słowiańskich i romańskich</i>	171

Zuzanna Jakubowska-Vorbrich, <i>Elementy magiczne w tradycji i legendach Wyspy Wielkanocnej</i>	187
Anna M. Maćkowiak, <i>Gdzie się podziiali to mebalunowie? Przewodnicy kultu pogrzebowego w indonezyjskiej Toradży</i>	207
Krzysztof K. Vorbrich, <i>Nieznane alchemiczne, astrologiczne i magiczne pasje sławnych angielskich naukowców: Johna Dee oraz Isaaca Newtona</i>	221
Beata Bigaj-Zwonek, <i>Demon i ekspresja w twórczości Michaiła Wrubla. Zarys problemu z odniesieniem do polskiej kultury artystycznej</i>	249
Hanna Dymel-Trzebiatowska, <i>Nowoczesna czarownica po skandynawsku. Analiza szwedzkiej powieści dla młodzieży Pojkarna Jessiki Schiefauer</i>	269
Radosław Rogowski, <i>Droga do utraty człowieczeństwa. Koncepcja magii w twórczości Roberta E. Howarda</i>	281

Adam Anczyk

Instytut Psychologii
Akademia Ignatianum w Krakowie

Stregologia – w stronę perspektywy interdyscyplinarnej

Kim były czarownice? Już samo takie pytanie zawiera w sobie odpowiedź na nie. Sugeruje ono, że mamy do czynienia ze zjawiskiem do pewnego stopnia dookreślonym – być może grupą społeczną mającą tyle wspólnych cech, że można określić ją jednym słowem. Współczesne badania zarówno z zakresu historii procesów o czary, jak i obejmujące refleksję antropologiczno-folklorystyczną nad fenomenem czarownictwa pokazują, że ogólnie biorąc jest to kwestia skomplikowana. W nastrój szczególnie refleksyjny wobec podejmowanych prób całościowej, koherentnej, wewnętrznie spójnej, owocującej jednoznacznymi wnioskami analizy zjawiska czarownic wprawić może historia lubelskiej czarownicy Reginy Sokołkowej, której proces toczył się w latach 1660–1662, a konkretnie wielokrotnie powracająca rola żaby w oskarżeniach Reginy o czary. „Gdy zmarło ostatnie dziecko Zyznowskich, żaba poszła przez ogród prosto do domu Reginy Sokołkowej” (Kowalska-Cichy 2017: 29), co wspomniano jako znaczące, być może dlatego, że czarownice miały władzę nad swoimi chowańcami lub demonami przybierającymi często postaci zwierzęce bądź hybrydalne (Rutkowski 2012). Żaby występowały również w innych kontekstach zeznań obciążających Sokołkową: skakały na posłanie, skrzeczały w obecności ofiar czarów czy w inny sposób manifestowały swoją obecność. Pomijając różne ścieżki interpretacyjne fenomenowi czarownic, wydaje się, że wymaga szczególnej „chcącej hermeneutyki” wtłoczenie w jedną kategorię osób twierdzących (nawet jeśli po poddaniu torturom), że spotykały się z Diabłem, które w parodycznym *osculum infame* oddawały pocałunek w szatani zadek podczas sekretnych, nocnych ceremonii, w jednym szeregu z kobietą, do której ogródka przypadkiem wskoczyła żaba. Dzieje europejskich czarownic to historia zróżnicowanych, indywidualnych przypadków, dodatkowo uwarunkowanych partykularną rzeczywistością kulturowo-historyczną, w której występowały.

Z tego powodu wobec ustanowienia „ogólnej teorii czarownictwa” czy też udzielenia jednoznacznej odpowiedzi na pytanie „kim były czarownice” należy wykazać daleko posunięty sceptycyzm (również wobec publikacji zawierających takie jednoznaczne odpowiedzi).

Postulat interdyscyplinarności raz po raz powraca we współczesnej debacie nad metodologią w naukach humanistycznych i społecznych, a wiele projektów badawczych czy dydaktycznych stara się wdrażać w czyn wilsonowskiego ducha konsiliencji (Wilson 2011). Być może wynikiem tego rodzaju postulatów, łączenia wysiłków w celu oglądu fenomenów pod różnym kątem i z użyciem wielu metod, są dynamicznie rozwijające się gałęzie nauki nazywane czasem „dyscyplinami pola” (*field disciplines*)¹, które od kilku (przynajmniej w wymiarze instytucjonalnym) dekad nie tylko figurują w obiegu naukowym, ale również szkolą swoich adeptów. Dziś nie dziwi już na wydziale humanistycznym także polskiego uniwersytetu kierunek taki jak „kognitywistyka” (*cognitive science*) czy „buddologia” (*buddhist studies, buddhology*), których nazewnictwo uwidacznia ich wysokospecjalizacyjny profil, ale jednocześnie wskazuje, że w zasadzie muszą to być kierunki interdyscyplinarne. Analiza fenomenów spod szyldu czarownictwa, w tym opisy i interpretacje postaci czarownic w kulturze, z powodzeniem mogą mieścić się w obszarze dwóch szczegółowych dyscyplin pola – nauk o ezoteryzmie zachodnim (*study of Western Esotericism, esoteric studies*, von Stuckrad 2005; Hale 2013) oraz nauk o pogaństwie (*Pagan studies*, Clifton 2015). Dyscypliny te zakładają badanie danych fenomenów (ezoteryki i pogaństwa) dosyć kompleksowo, *ab ovo* po współczesność (oczywiście w obu przypadkach przoduje refleksja nad zachodnim kontekstem kulturowym), a jeśli poszerzymy tę refleksję nad nimi, to odnajdziemy je głównie w ramach antropologii, filologii, kulturoznawstwa i religioznawstwa. Naukowy namysł nad czarownicami również stanowi swojego rodzaju pod-dyscyplinę lub osobne pole w ramach owych kierunków humanistyki, którą można nazwać roboczo *stregologią* (od wł. *strega*, łac. *striga*), co w wolnym tłumaczeniu oddaje polski termin „wiedźmologia” (oba neologizmy brzmią dosyć oryginalnie, może nawet humorystycznie, jednakże oddają ducha badanego zjawiska kulturowego, podobnie jak terminy literacko bardziej okrzepłe, czy też nawet mające długą tradycję, jak np. demonologia). Tę postulowaną dyscyplinę można by traktować szeroko pod względem międzykulturowym

¹ W odróżnieniu od „tradycyjnych” *domain disciplines*, jak historia, psychologia, socjologia itd. (Bronk 2009; Anczyk i Grzymała-Moszczyńska 2017).

(czarownice na tym świecie, w perspektywie komparatystycznej), ale czy jest to możliwe i jakich kompetencji potrzeba, by podołać temu zadaniu? Drugą ścieżką jest zogniskowanie badań na fenomenach znanych, rodzimych, zachodnioeuropejskich, historycznie bliskich jako punktu wyjściowego analiz, z okazjonalnymi wycieczkami w rejony bardziej egzotyczne – celem porównania. To drugie podejście wydaje się dla nas, badaczy z Zachodu, naturalnym sposobem uprawiania stregologii, ale nie wolnym od kolonializmu, a także ograniczonym kulturoznawczo i komparatystycznie. Uważam, że rozwiązaniem w tej materii jest prowadzenie procesu badawczego *bottom-up*, od hermeneutyki poszczególnych egzemplów do komparatystyki, od szczegółu do ogółu.

Stregologia. Czym ta subdyscyplina miałaby się w istocie zajmować? Jaki miałby być jej przedmiot, czy też pole badawcze? Poniższy schemat (fig. 1) ilustruje źródła i obszary badawcze, którymi interesują się współcześni badacze czarownic.

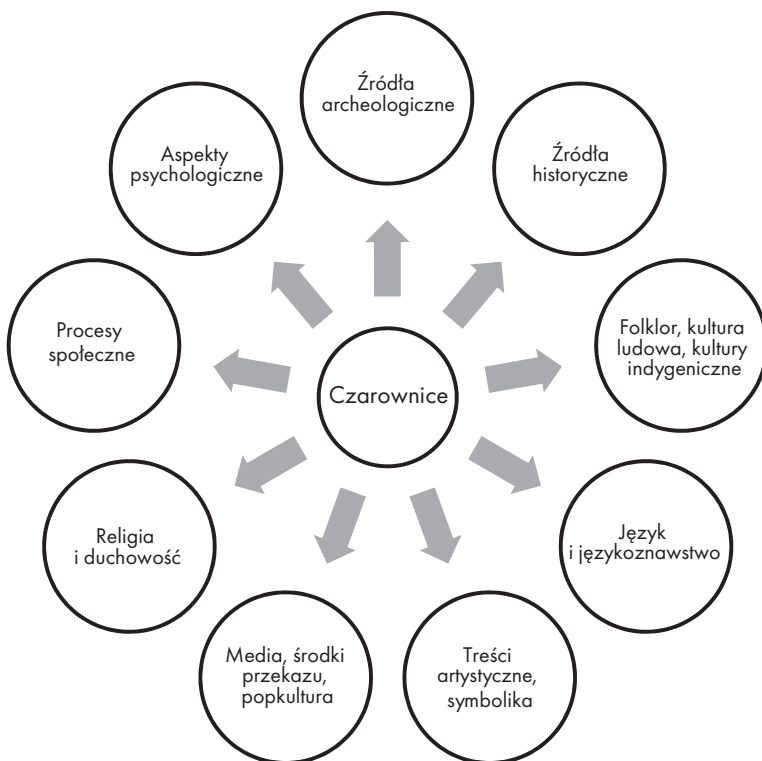

Fig. 1. Stregologia – źródła i obszary badawcze

Przedmiotem badań stregologicznych jest postać czarownicy jako zjawiska kulturowego oraz jego poszczególne egzemplifikacje. Problematyczny wydaje się sam termin „czarownica”, mający być centrum analizy – z kilku powodów. Po pierwsze, jest on używany w mowie (szerzej – w kulturze) potocznie dla określenia szerokiej gamy zjawisk, które nie są tożsame z fenomenem czarownictwa. I tak XX-wieczni okultyści, współczesne tarocistki i wróżbiarki czy ludowe uzdrowicielki pokroju podlaskich szeptuch i szeptunów z powodzeniem mogli być (i często byli) określani mianem czarownic/czarowników właśnie w potocznym sensie rozumienia tego terminu, najczęściej nacechowanego pejoratywnie, czyli wskazującego na nich jako osoby skłaniające się ku niepożądanym przez dany kontekst kulturowy formom duchowości (okultyzm, ezoteryzm) lub dokonujące *maleficium* – praktyk magicznych, których celem było wywołanie szkody. Po drugie, wydaje się, że „czysta” stregologia mogłaby się zajmować przede wszystkim czarownicami czasów stosów, ale jeśli miałyby to być dyscyplina zarówno idiograficzna, nomotetyczna, jak i komparatystyczna, to wymagane byłoby poszerzenie obszaru zainteresowań o zjawiska pokrewne. Dlatego stregologia powinna być również dziedziną zajmującą się wieloma domenami-obszarami, w których pojawia się postać/obraz/pojęcie/symbol/metafora itp. czarownicy (w języku angielskim istnieje dobry termin na określenie takiego podejścia: *a multi-domain discipline*). Oczywiście tego rodzaju optyka utrudnia nakreślenie na wstępie jasnych ram typologiczno-koncepcyjnych (co może być zaletą, biorąc pod uwagę postulat budowania teorii *bottom-up*, bliski np. teorii ugruntowanej). Żeby nie rozmywać zarysowanych granic dyscyplinarnych, można uznać, że w centrum zainteresowania stregologii winny znajdować się postaci – wykonawcy działań magicznych, ale także powinno się zwrócić uwagę na ich „otoczenie”, czyli kontekst kulturowo-społeczny. W związku z tym stregologia, rozumiana jako dyscyplina badająca obraz, funkcje, symbolikę i kontekst działania wykonawców działań magicznych (oraz osób, którym tę rolę się przypisuje), byłaby powiązana z innymi domenami badawczymi: naukami o ezoteryzmie zachodnim (np. teozofia, alchemia, okultyzm), historią czarownych postaci (zarówno chronologicznie, jak i w perspektywie międzykulturowej), nowymi ruchami religijnymi i alternatywnymi przejawami duchowości, etnologią i etnografią postaci i działań magicznych w różnych kulturach, procesami grupowymi, stereotypizacją czy innymi mechanizmami społecznymi i psychologicznymi związanymi z czarownicami postaciami, oraz funkcjonowaniem fenomenu magii i czarów w danym kontekście kulturowym (w ruchach kontrkulturowych, jak i – to

być może najszerszy kontekst – w kulturze głównego nurtu). W ramach tego podejścia mogą być wykonywane specjalistyczne studia nad określonym zjawiskiem, bądź próby uchwycenia danego fenomenu w perspektywie komparatystycznej, co w obu przypadkach wymaga odpowiedniego przygotowania do prowadzenia rzetelnej hermeneutyki. Odzwierciedleniem tej różnorodności jest niniejszy tom, w którym Czytelnik znajdzie teksty zróżnicowane tematycznie, co jest również urokiem² monografii pokonferencyjnych. Część z nich można zaliczyć do właściwych studiów stregologicznych, część zaś zajmuje się obrzeżami fenomenu, mieszcząc się raczej w ogólnie pojętej dziedzinie studiów nad ezoteryzmem zachodnim czy studiów nad magią, mitem, rytuałem.

Jeżeli spojrzymy na kwestię metodologiczną, czyli podejść dziedzinowych zawierających się w zarysowanym wyżej polu zainteresowań stregologicznych, interdyscyplinarność badawcza wydaje się warunkiem *sine qua non* ze względu na zróżnicowanie obszarowe i dziedziczne. W tym miejscu warto podzielić się refleksją, że jakkolwiek pojmowany postulat interdyscyplinarności jest obecny w humanistyce, czego wyrazem jest chociażby niniejsza monografia, to wspólne prace (np. artykuły współautorskie) badaczy reprezentujących różne dziedziny nie są częstym zjawiskiem (zwłaszcza w polskim piśmiennictwie). Jest to jakaś myśl na przyszłość, że kolejne projekty stregologiczne mogłyby podążać w tym kierunku celem zwiększenia nacisku nie tylko na interdyscyplinarność postulowaną, ale wyrażoną w naukowej *praxis*, czyli bliskiej współpracy badaczy z różnych dziedzin. Od czegoś jednak trzeba zacząć, konsolidując środowisko akademickie zainteresowane czarownicami czy nakreślając lokalne pole badawcze – na przykład od organizowania konferencji tematycznych, które stanowią forum wymiany myśli, jak też okazję do poznania i nawiązania współpracy. Większość studiów zawartych w niniejszym tomie to pokłosie drugiej już konferencji naukowej pt. „Czarownice”, która odbyła się w dniach 17–18 maja 2017 roku w muzeum Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie. Trzy studia prezentowane w niniejszym tomie stanowią rezultat projektów badawczych finansowanych w ramach grantów NCN oraz NPRH, jak też są kontynuacją książki *Czarownice. Studia z kulturowej historii fenomenu* pod redakcją Adama Anczyka, Julii Doroszewskiej i Karoliny M. Hess (2017), także utrzymanej w duchu interdyscyplinarności, o czym zaświadcza

² W kontekście publikacji, której motywem przewodnim jest temat czarownic i czarów, należałoby to raczej postrzegać jako zaletę.

dziedzinowe afiliacje zespołu redakcyjnego (psychologia, religioznawstwo, filologia klasyczna, antropologia, historia idei) oraz autorskiego (kulturoznawstwo, historia, archeologia, filozofia, religioznawstwo, socjologia, literaturoznawstwo polskie, romanistyczne i afrykanistyczne, antropologia, pedagogika i filmoznawstwo). W ten oto sposób obie książki przyczyniają się do pionierskiego przedsięwzięcia, które podejmują Autorzy i Autorki: konsekwentnego nanoszenia na mapę pola badawczego polskiej stregologii nowych pozycji – studiów lokalnych, analiz zjawisk dotychczas nieanalizowanych, czy też nowych sposobów interpretacji fenomenów wydawałoby się już zinterpretowanych.

Pierwsza część niniejszej książki poświęcona jest studiom rodzimym, zlokalizowanym w polskim kontekście kulturowym. Artykuł Magdaleny Kowalskiej-Cichy „Rodzina czarownicy” bardzo dobrze oddaje jeden z przewodnich tematów drugiej edycji konferencji – analizę społecznego „otoczenia” czarownic. Kowalska-Cichy od wielu lat zajmuje się problematyką procesów o czary w Polsce (szczególnie w Lublinie), badając źródła archiwalne i opisy postępowań prawnych. Tego rodzaju materiały stanowią fascynujące źródło do poznania kulturowej historii myślenia magicznego, jak też pokazują zróżnicowanie fenomenu czarownictwa w Europie. Autorka dowodzi, że stereotyp czarownicy prześladowanej – samotnej, starszej kobiety – jest być może stereotypem właśnie. W kolejnym artykule uwagę zwracamy w kierunku literatury staropolskiej i twórczości „sowizdrzałów”. Beata Stuchlik-Surowiak, literaturoznawczyni z Uniwersytetu Śląskiego, omawia w nim czarowne wątki pojawiające się na kartach reprezentantów tego nurtu literackiego. Wizerunek „czarownicy *vel* żony”, wyłaniający się z prowadzonych przez autorkę analiz, skłania do refleksji nad kulturową konceptualizacją „kobiecości” i roli cech czarowniczych w jej postrzeganiu. Z kolei badaczka dziejów polskiej ezoteryki Karolina M. Hess przenosi nas w świat teozofów przełomu XIX i XX wieku. Jej artykuł jest ciekawym studium aktywności polskich teozofów na polu medycyny naturalnej, a także ukazuje spektrum powiązań niekonwencjonalnej medycyny z niekonwencjonalną duchowością. W tekście doktorantki Instytutu Religioznawstwa UJ Małgorzaty A. Dulskiej przyglądamy się wiślańskiemu środowisku ezoterycznemu i działającym w nim kobietom. To ciekawe studium herstoryczne pokazuje, jak barwna i zaczarowana może być opowieść snuta o ezoterycznych dziejach małej, górskiej miejscowości. Na postaci kobiece zwraca również uwagę Karolina M. Hess w swoim drugim studium zawartym w niniejszym tomie, w którym omawia ich rolę w badaniach hipnotycznych Juliana

Ochorowicza. Trzy wspomniane wyżej teksty dotyczą raczej pogranicza stregologii, przynależąc bardziej do dziedziny studiów nad polską tradycją ezoteryczną. Tekst Krzysztofa Krzysztofa, artysty rzeźbiarza i psychologa twórczości, jest raportem z badania empirycznego, wykonanego autorską metodą ATAQ, dotyczącego społecznego odbioru pomnika „Czeladzkiej czarownicy” – jedyne w Polsce monumentu wzniesionego dla upamiętnienia kobiety oskarżonej o czary, Katarzyny Włodyczkovej. Raport pokazuje wieloznaczność odbioru tego dzieła sztuki, które w swojej formie wyrazu artystycznego nawiązuje bardziej do stereotypowego wyobrażenia czarownicy aniżeli historycznej postaci słynnej Czeladzianki. Medioznawczyni Judyta Perczak z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach analizuje sposoby konceptualizacji postaci czarownicy, tym razem w kobiecej prasie ezoterycznej. Zważywszy na popularność mediów internetowych, drukowane wersje kolorowych pism mogą tracić na popularności, jednak miesięcznik „Wróżka” można nabyć w zasadzie w każdym kiosku czy na stoisku z prasą w sklepie spożywczym. Autorka przygląda się osobom zajmującym się zarówno amatorsko, jak i profesjonalnie działaniami magicznymi, tworząc typologię wizerunków prasowych czarownic i czarowników. Kolejny artykuł autorstwa Joanny Maliny-Król z Uniwersytetu Jagiellońskiego bazuje na jej dogłębnych badaniach jakościowych, przeprowadzonych wśród wyznawców tradycyjnej wicca. Autorka zmierzyła się w nim z popularną wśród wyznawców tej „religii czarownic”, jak często określa się wicca, metaforą „powrotu do domu”, używaną do scharakteryzowania procesu konwersji, czy też drogi do stania się czarownicą lub czarownikiem. Część książki skupiającą się na polskich kontekstach kulturowych wieńczy tekst Anny E. Górki, w którym prezentowane są prądy filozoficzno-duchowe obecne w ekologii, szczególnie ekologii głębokiej. Do społecznych ruchów ekologicznych przenikają współcześnie różnego rodzaju mityzacje, w tym figura czarownicy oraz czarów. Autorka, mając psychologiczne i antropologiczne doświadczenie badawcze, przygląda się tym wątkom w swoim eseju, którego głównym tematem jest ekofilozofia Henryka Skolimowskiego.

Kolejną część książki, w której pojawiają się studia obejmujące inne kręgi kulturowe, otwiera artykuł Sylwii Skuzy, kierującej Katedrą Języków Romańskich Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, w którym podejmuje problematykę nazewnictwa czarownic w językach słowiańskich i romańskich. Owo komparatystyczne i kompetentne studium stanowi przydatną „ściągawkę etymologiczną”, po którą można z powodzeniem sięgnąć, jeśli zostaniemy zapytani o pochodzenie danego słowa używanego do określenia

przedstawicielkę magicznej profesji. Za sprawą tekstu warszawskiej iberyстки Zuzanny Jakubowskiej-Vorbrich udajemy się w egzotyczną podróż na Wyspę Wielkanocną. Autorka ze znanstwem wprowadza czytelników w świat obyczajów wyspy, będącej obiektem wielu opracowań naukowych, a jeszcze liczniejszych legend, także współczesnych. Wrażliwość na specyfikę relacji międzykulturowych, a także barwny język, jakim posługuje się badaczka, sprawia, że artykuł ten będzie niewątpliwie ucztą intelektualną zarówno dla znawcy tematu, jak i zainteresowanego laika. Z Wyspy Wielkanocnej przenosimy się do Indonezji, aby za sprawą artykułu Anny M. Maćkowiak z Uniwersytetu Jagiellońskiego przyjrzeć się rytuałom pogrzebowym w Toradży. Autorka prowadziła wieloletnie antropologiczne badania terenowe w Indonezji, a w tym artykule koncentruje się na tytułowej zagadce, próbując odpowiedzieć na pytanie „gdzie się podziiali *to mebalunowie?*” – przewodnicy kultu pogrzebowego. Te dwa artykuły przynależą do domeny antropologicznych studiów nad magią i rytuałem, stanowiąc istotną referencję dla stregologa zainteresowanego danym kontekstem kulturowym. Artykuł autorstwa fizyka i literaturoznawcy Krzysztofa K. Vorbricha z pewnością zainteresuje nie tylko humanistów, lecz również przedstawiciele nauk ścisłych, gdyż traktuje on o magicznych i alchemicznych zainteresowaniach Isaaca Newtona i Johna Dee. Tekst stanowi intrygujące studium z historii idei, zabierając czytelników w czasy, w których granice pomiędzy zaklęciem a twierdzeniem, równaniem a recepturą alchemiczną, czy czarownikiem a akademikiem nie były tak jasno nakreślone, jak obecnie.

Tematem trzech kolejnych artykułów jest zaczarowana obecność w dziełach artystycznych. Beata Bigaj-Zwonek, kierująca Instytutem Kulturoznawstwa Akademii Ignatianum w Krakowie, malarka i kulturoznawczyni, w swoim artykule prezentuje sylwetkę i twórczość rosyjskiego symbolisty Michaiła Wrubla. Motywy przewodnim analizy i interpretacji są wątki demoniczne w dziełach Wrubla, a także intertekstualne odniesienia do dzieł literackich i malarstwa polskiego, zatem studium dotyczy wyobrażeń mitycznych sportretowanych w dziełach sztuki. Artykuł jest namalowany słowem w barwny i żywy sposób, dzięki czemu czytelnik może w wyobraźni przenieść się do moskiewskiej Galerii Trietiańskiej i podziwiać niepokojące piękno Wrublowskich demonów. Współczesną reiterację archetypu czarownicy odnajdujemy w artykule gdańskiej skandynawistki Hanny Dymel-Trzebiatowskiej, która wzięła na warsztat swojej analizy literaturoznawczej szwedzką powieść *Pojkarna* Jessiki Schiefauer. Autorka z detektywistyczną uwagą śledzi czarowne wątki w powieści, a z jej rozważań płynnie wnioskuje,

że magiczność może łączyć się z kobiecością nawet w tak nieoczekiwanych kontekstach, jakim jest równościowa literatura dla dzieci i młodzieży. Tom zamyka tekst Radosława Rogowskiego, doktoranta w Instytucie Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, traktujący o konceptualizacji magii i literackich przedstawieniach jej użytkowników u klasyka gatunku *sword and sorcery* Roberta E. Howarda. Czarownicy w prozie Howarda, antagoniści bohaterskiego Conana z Cymerii, wedle interpretacji Autora uosabiają zło wynikające z poznania tajemnic, których nie powinno się zgłębiać, zatracając przy tym swoje człowieczeństwo.

Prezentowany zbiór artykułów włącza się w nurt interdyscyplinarnych badań nad czarownicami. Książka zbiera prace reprezentantów wielu różnych dyscyplin naukowych oraz artystycznych, którzy wspólnie przyglądają się czarownicom. W tym aspekcie powtarzamy sukces pierwszego tomu oraz pierwszej konferencji, od której rozpoczął się nasz wspólny projekt stregologiczny. O interdyscyplinarności niech także zaświadczy fakt, że wstęp do niniejszej monografii napisał przedstawiciel kolejnej dyscypliny naukowej – psychologii religii. Na zakończenie chciałbym serdecznie podziękować wszystkim Autorkom i Autorom za ich zaangażowanie w projekt konferencyjny i wydawniczy. Czytelnikowi zaś życzę powielenia mojego doświadczenia z redaktorskiej pracy nad tym tomem, czyli inspirującej lektury i intelektualnej przygody.

Literatura cytowana

- Ancyk, Adam, Doroszevska, Julia i Hess, Karolina M. (red.). 2017. *Czarownice. Studia z kulturowej historii fenomenu*. Katowice: Wydawnictwo Sacrum.
- Ancyk, Adam i Grzymała-Moszczyńska, Halina. 2017. Pluralism of methods in religious studies: a SWOT analysis. *Anthropos. The International Journal of Anthropology and Linguistics*, 2 (112), 616–624.
- Cliftion, Chaz. 2015. A double issue of the pomegranate: The first decades of contemporary pagan studies. *The Pomegranate. The International Journal of Pagan Studies*, 17 (1–2), 5–13.
- Bronk, Andrzej. 2009. *Podstawy nauk o religii*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.
- Hale, Amy. 2013. Navigating praxis: Pagan studies vs. esoteric studies. *The Pomegranate. The International Journal of Pagan Studies*, 15(1–2), 151–163.

- Kowalska-Cichy, Magdalena. 2017. Nieopublikowane fragmenty procesu Reginy Sokołkowej (1660–1662). W: Adam Anczyk, Julia Doroszewska i Karolina M. Hess (red.), *Czarownice. Studia z kulturowej historii fenomenu*. Katowice: Wydawnictwo Sacrum, 27–31.
- Rutkowski, Paweł. 2012. *Kot czarownicy. Demon osobisty w Anglii wczesnonowożytnej*. Kraków: Universitas.
- Stuckrad von, Kocku. 2005. Western esotericism: Towards an integrative model of interpretation. *Religion*, 35(2), 78–87.
- Wilson, Edward O. 2011. *Konsiliencja: jedność wiedzy*. Poznań: Zysk i S-ka.

Summary of the book

Witches, sorcerers, magic. Cultural, literary and artistic images

The book is the fruit of a conference and research projects of academics from various universities in Poland, who shared mutual research interests, as well as open discussions and deliberations in the picturesque scenery of the Chorzów's open-air folklore museum in May 2017 during the conference “Witches” – the second Polosh, nationwide conference devoted to the academic studies of witchcraft. The authors take the figure of a witch in her various cultural manifestations (historical sources, social space, literature, art, religion, philosophy) on their research workshop. The leitmotif of the book is an interdisciplinary approach towards witches, as they are seen through the prism of many fields of humanities, ranging from history, anthropology, religious studies, sociology, through linguistics, literary and media studies, to psychology and the study of fine arts. Studies collected in the monograph relate to phenomena such as: the Polish cultural context of witches and witchcraft (witches' family recorded in witch trials, the witch monument in Czeladz, Polish esoteric environment of the late 19th and early 20th centuries, old Polish literature, Polish esoteric press), etymology of magic performers in Slavic and Romance languages, ecophilosophy and its spiritual aspects, alchemy and astrology in the history of science (John Dee, Isaac Newton), wicca and modern witchcraft, magic in traditions and legends of the Easter Island, performers of funeral rituals in Indonesian Toraja, magical threads in literary works (Jessika Schiefauer, Robert E. Howard) and art (Mikhail Wrubel). The book can be recommended to both experts and researchers in *stregology*, as well as to a wider group of readers interested in witches and witchcraft.

Adam Anczyk

Psycholog religii, religioznawca, kulturoznawca, adiunkt w Katedrze Psychologii Religii i Duchowości Instytutu Psychologii Akademii Ignatianum w Krakowie, gdzie wykłada historię psychologii, antropologię psychologiczną, psychologię religii i etnopsychiatrię. Jego zainteresowania naukowe obejmują psychologię religii i duchowości, psychologię kulturową, indygeniczną i migracji, problematykę interfejsu psychokulturowego, historię i metodologię psychologii religii oraz nowe ruchy religijne. Autor książki *The Golden Sickle: An Introduction to Contemporary Druidry* (2014) oraz 46 artykułów i rozdziałów w książkach. W materii stregologicznej – redaktor naukowy polskiego wydania klasycznego dzieła Margaret Alice Murray *Wiedźmi kult w Europie zachodniej: studium antropologiczne* (2016), redaktor (wraz z Julią Doroszewską i Karoliną M. Hess) tomu *Czarownice: studia z kulturowej historii fenomenu* (2017), autor artykułów na temat M.A. Murray i stereotypizacji postaci czarownicy. Organizator I i II edycji ogólnopolskiej konferencji naukowej „Czarownice” w Górnośląskim Muzeum Etnograficznym.